

Жыхары горада Глярус
вырашаюць многія пытанні
проста на усеагульным сходзе.

PHOTO: MEDIA.COM/STP

Швейцарыя Грамадзяне ў законе

Ні ў адной дзяржаве ў свеце няма столькі прамой дэмакратыі, як у Швейцарыі, піша былы часовы павераны ў справах Беларусі ў Швейцарыі **Павел Мацукевіч**. Праз рэферэндум тут вырашаецца абсалютна ўсё: ад пытання ўступлення ў Еўрасаюз да захавання рог у кароў — а падлік галасоў абсалютна празрысты для назірання. ►

► Чатыры разы на год у адну з нядзель сакавіка, чэрвеня, верасня і снежня швейцарцы ўдзельнічаюць у галасаваннях на рэферэндумах. Пачынаючы з 1848 года і па стане на пачатак 2021 года ў Швейцарыі толькі на федэральным узроўні адбылося больш за 650 рэферэндумаў.

Разам з агульнадзяржаўнымі галасаваннямі ў краіне адбываюцца кантанальныя (кантон ці паўкантон — аналаг нашай вобласці, але гэта гістарычныя рэгіёны, іх у Швейцарыі 26) і муніцыпальныя рэферэндумы па мясцовых пытаннях. Прычым на кантанальным і муніцыпальным узроўнях галасаванні праходзяць часцей, чым на федэральным.

Не хочаш — не галасуй

За сваё жыццё швейцарскі выбаршчык бярэ ўдзел у галасаваннях па чатырох тысячах пытанняў на нацыянальным і мясцовых узроўнях.

Швейцарцы напрамую абіраюць усе ўзроўні ўлады — акрамя Федэральнай рады (так называецца ўрад) і прэзідэнта краіны, якіх абіраюць дэпутаты Федэральнага сходу. На пасаду прэзідэнта Швейцарыі можа прэтэндаваць любы грамадзянін, але на практыцы кандыдат вылучаецца з ліку сямі чальцоў Федэральнай рады тэрмінам на адзін год.

Гі Пармелен, прэзідэнт Швейцарыі з 1 студзеня 2021 года, носіць маскі нароўні з простымі грамадзянамі. У Швейцарыі прэзідэнта выбіраюць на 1 год.

Што цікава, тройчы за гісторыю краіны прасоўвалася народная ініцыятыва, каб чальцоў Федэральнай рады абіраў непасрэдна народ. Тойчы народ галасаваў супраць, пакідаючы гэтак права за дэпутатамі Федэральнага сходу. Іх, дарэчы, грамадзяне абіраюць кожныя чатыры гады ў кастрычніку.

Каляндар галасаванняў складзены на 20 гадоў наперад. Хто хоча — галасуе. Хто не хоча — не галасуе. У апошнія дзесяцігоддзі

Швейцарыя

Афіцыйная назва: Швейцарская Канфедэрацыя, але рэальна гэта хутчэй федэрацыя, а не канфедэрацыя.

Краіна мяжуе на поўначы з Германіяй, на поўдні — з Італіяй, на захадзе — з Францыяй, на ўсходзе — з Аўстрыяй і Ліхтэнштэйнам.

Плошча: 41 285 км² (у пяць разоў меншая за Беларусь).

Насельніцтва: 8 606 000 чалавек.

Дэвіз Швейцарыі: «Адзін за ўсіх, усе за аднаго». І гэта не проста словы, а рэальнасць.

Сталіца

Дэ-факта сталіцай Швейцарыі з'яўляецца Берн: менавіта тут месціцца федэральны ўрад. Аднак дэ-юрэ ў Канстытуцыі краіны няма такога паняцця, як сталіца. Гэта не перашкаджае краіне жыць.

сярэдня доля ўдзелу насельніцтва ў галасаваннях складала больш за 40 %.

100 тысяч подпісаў за 18 месяцаў

Кожны з 26 так званых кантонаў і паўкантонаў Швейцарыі мае свой асобны ўрад, парламент, канстытуцыю і заканадаўства з мясцовымі адметнасцямі. Агульнае для краіны і ўсіх кантонаў — няма амаль ніводнага пытання, якое нельга вынесці на рэферэндум, амаль няма тэмы, па якой грамадзянам нельга скласці свой уласны законапраект.

Самы папулярны інструмент прамой дэмакратыі, якім карыстаюцца грамадзяне гэтай краіны, — **народная заканадаўчая ініцыятыва**. Адпаведнае права з'явілася ў швейцарцаў у 1891 годзе. На федэральным узроўні яно дазваляе грамадзянам выступаць з прапановамі аб унясенні паправак у Канстытуцыю ці аб яе поўнай замене.

Як гэта працуе? Спачатку ствараецца ініцыятыўны камітэт. Склад камітэта — ад 7 да 27 чалавек. Для параўнання — у Беларусі закон патрабуе не менш за 100 чалавек з прыкладна аднолькавым размеркаваннем гэтай колькасці па абласцях. Тэкст ініцыятывы падаецца на трох дзяржаўных мовах: нямецкай, французскай і італьянскай. Пасля яго публікацыі ў афіцыйным «Федэральным весніку» ёсць 18 месяцаў, каб сабраць 100 тысяч подпісаў (у Беларусі для

рэферэндуму патрэбна не менш за 450 тысяч подпісаў цягам двух месяцаў, прытым што колькасць насельніцтва ў нашых краінах амаль аднолькавая).

Сабраныя подпісы перадаюцца ў Федэральную канцылярыю — і настае чарга Федэральнай рады. У большасці выпадкаў урад не згаджаецца з ініцыятывай цалкам і даручае распрацаваць альтэрнатыўную прапанову. Тэрмін разгляду можа зацягнуцца на паўтара года. Па выніках Федэральная рада рыхтуе пасланне наконт ініцыятывы, якое накіроўваецца ў Федэральны сход. У ім робіцца ўсебаковы аналіз ініцыятывы, у тым ліку з пункту гледжання адпаведнасці заканадаўству і міжнародным абавязкам, наступстваў юрыдычнага кшталту ў выпадку яе прыняцця. Пасланне рэкамендуе ўхваліць альбо адхіліць народную прапанову. Урад і парламент публікуюць сваю пазіцыю ў якасці рэкамендацыі для галасавання (часцей за ўсё яны дамаўляюцца аб сумеснай). Ініцыятыўны камітэт можа адклікаць сваю прапанову да

У Швейцарыі тры дзяржаўныя мовы: нямецкая (прыкладна для 63% жыхароў яна першая), французская (23% жыхароў) і італьянская (8%) — яны раўнапраўна выкарыстоўваюцца ў федэральных ведамствах. Ёсць яшчэ раманшская (рэтараманская) мова, родная для 0,4% насельніцтва, блізкі нашчадак лаціны. На ёй таксама выдаецца штодзённая газета, яе вучаць у школах, і яна з 1938 года выкарыстоўваецца ў адміністрацыі ў кантоне Граўбюндэн (Грызон), дзе захавалася.

Цікава, што з другой паловы ХХ стагоддзя швейцарскі дыялект нямецкай мовы ўсё шырэй стаў выкарыстоўвацца ў СМІ і культуры і паступова выцесніў «стандартную» нямецкую мову. А вось мясцовыя дыялекты на франкамоўных тэрыторыях, наадварот, амаль зніклі на карысць уніфікаванай французскай. Напэўна, не хапіла «крытычнай масы» носьбітаў, каб і тут сфарміравалася мясцовая традыцыя.

моманту, калі ўрад прызначыць дату народнага галасавання.

Каб перамагчы, трэба атрымаць так званую падвоеную большасць — большасць галасоў

як выбаршчыкаў, так і кантонаў (гэта значыць, прапанова павінна перамагчы ў большасці кантонаў — гэта засцерагае ад гегемоніі самых населеных кантонаў над маланаселенымі).

Ад моманту ўзнікнення ініцыятывы да галасавання можа прайсці да 70 месяцаў. Такая няспешнасць працэдур — натуральны фільтр ад неабдуманых, імпульсіўных, прадыхаваных эмоцыямі моманту рашэнняў.

У выніку на галасаванне народа могуць трапіць як ініцыятыва грамадзян, так і сустрэчная прапанова ўрада. І вось тут цікава: выбаршчык не мусіць выбіраць нешта адно, ён можа ўхваліць і арыгінальную ініцыятыву, і прапанову ўрада адначасова, а таксама пазначыць, якой з дзвюх ідэй ён аддае перавагу. Праходзіць тая, якая атрымлівае большасць галасоў. Новы артыкул з тэкстам прынятай народнай ініцыятывы ўводзіцца ў Канстытуцыю.

Напрыклад, на галасаванні 7 сакавіка 2021 года сярод іншых пытанняў разглядалася народная ініцыятыва аб забароне хаваць твар у грамадскіх месцах. Ад моманту пачатку збору подпісаў да рэферэндуму па ёй прайшло роўна пяць гадоў. Парламент аспрэчыў ініцыятыву і падрыхтаваў сваю контрпрапанову — забараніць хаваць твар толькі ў выпадку, ▶

Права грамадзян на заканадаўчую ініцыятыву, якое існуе ў Беларусі, нельга параўноўваць са швейцарскай народнай заканадаўчай ініцыятывай. У Беларусі прадугледжваецца магчымасць грамадзян рабіць прапановы для разгляду парламентам, а не народам, як у Швейцарыі. Дый умовы рэалізацыі гэтага права ў Беларусі крайне складаныя.

На рэферэндуме 7 сакавіка 2021 года грамадзяне Швейцарыі прагаласавалі за забарону хаваць твар. Апроч гэтага, швейцарцы забаранілі ўраду ўводзіць электронныя пашпарты (e-ID).

Стражой падрыхтоўцы ў швейцарскай арміі надаюць мала значэння, і служба па прызыве працягваецца толькі 4 месяцы. Затое ваеннаабавязаныя швейцарцы трымаюць зброю дома.

► калі прадстаўнікі ўладаў хочуць правесці персанальную ідэнтыфікацыю асобы. У выніку грамадзяне не падтрымалі альтэрнатыўны варыянт. На карысць забароны выказаўся 51 % выбаршчыкаў і 18 з 26 кантонаў. Цяпер у Канстытуцыю Швейцарыі будуць унесеныя папраўкі, якія дазваляюць увесці забарону на адзенне, якое хавае твар, па ўсёй краіне. Дарэчы, у асобных кантонах (Тычына, Санкт-Гален) такая забарона існуе ўжо некалькі гадоў у сувязі з адпаведнымі рашэннямі мясцовых рэферэндумаў.

Тэматычны ахон народных заканадаўчых ініцыятыў у Швейцарыі фактычна не мае межаў. У свой час швейцарцы галасавалі на такія тэмы, як адмена ўсеагульнай вайскавай павіннасці, забарона абсенту

Зброю трымаюць дома

Швейцарыя традыцыйна разлічвае на ўсеагульную вайсковую падрыхтоўку для абароны свайго суверэнітэту. Усе без выключэння мужчыны праходзяць прыкладна 4–6-месячную службу (без абавязковага прагляду праграмы «Панарама»), а пасля — рэгулярныя 3-тыднёвыя зборы. Зброю рэзервісты трымаюць дома.

і масонства, захаванне рагоў у кароў.

Вайсковая павіннасць — пытанне вынеслі на рэферэндум у 2013 годзе сацыялісты і феміністы. 73% галасоў швейцарцы выказаліся за захаванне прызыву.

Рогі ў кароў і коз — пытанне галасавалася ў 2018 годзе, вынес яго на рэферэндум фермер Армін Капаўль. Ён прапаноўваў увесці субсідыі сялянам, якія не будуць прыпякаць рогі цялятам і казлянятам, як традыцыйна прынята ў Швейцарыі. 53% прагаласавалі супраць.

Агульнанародна вырашалі і вельмі сур'ёзныя пытанні, напрыклад, якое права — нацыянальнае або міжнароднае — будзе мець вяршэнства

ў краіне (захаваўся прыярытэт міжнароднага права).

Пачынаючы з 1891 года і па стане на пачатак 2021 года з 482 вылучаных народных заканадаўчых ініцыятыў 345 атрымалі неабходную колькасць подпісаў, а ў 101 выпадку ініцыятыўны камітэт адклікаў прапанову. З 219 ініцыятыў, якія трапілі на ўсенароднае галасаванне, толькі 22 былі прынятыя народам і кантонамі.

Уступаць ці не ўступаць?

Наступны дзейны інструмент швейцарскай прамоі дэмакратыі — **абавязковы рэферэндум**. Ёсць шэраг тэм і выпадкаў, калі ўрад Швейцарыі абавязаны ўзгадніць сваё рашэнне з народам. Сярод іх, да прыкладу, частковае або поўнае змяненне федэральнай канстытуцыі, далучэнне да

Мова арміі ў трохмоўнай краіне

У Швейцарыі прызыўнікоў групуюць у часці па той мове, якой яны аддаюць перавагу. У той жа час афіцэры на базавым узроўні валодаюць некалькімі дзяржаўнымі мовамі, гэта ўмова для службы.

Нажы швейцарскіх салдат сталі папулярнымі ва ўсім свеце.

арганізацыі калектыўнай бяспекі ці наднацыянальнай міжнароднай арганізацыі. Першы такі рэферэндум адбыўся ў чэрвені 1848 года менавіта па пытанні ўзгаднення новай Канстытуцыі. Галасаванне на абавязковым рэферэндуме на федэральным узроўні таксама патрабуе падвоенай большасці.

Швейцарцы праводзілі рэферэндумы на такія тэмы, як ліквідацыя арміі, забарона абсенту і масонства і захаванне рог у кароў

З цікавых прыкладаў — рэферэндум на конт уступлення Швейцарыі ў ААН. Упершыню галасаванне па гэтым пытанні адбылося ў сакавіку 1986 года. У выніку — падвоенае катэгарычнае «не» 76% выбаршчыкаў і ўсіх кантонаў. У сакавіку 2002 года зноў быў скліканы абавязковы рэферэндум па гэтым пытанні, на якім адказ ужо быў станоўчым, і Швейцарыя стала паўнапраўным членам ААН. Менавіта па выніках абавязковага рэферэндуму ў снежні 1992 года Швейцарыя адмовілася ад далучэння да Еўрапейскай эканамічнай прасторы, правобразу Еўрасаюза. Лёс ініцыятывы вырашыла перавага ў 23 тысячы галасоў, але нязгода на еўрапейскую інтэграцыю з боку кантонаў была больш

відавочнай — супраць 16 з 26 кантонаў.

Гандаль з Інданезіяй? На плебісцыт!

У 1874 годзе швейцарцы атрымалі права на **факультатыўны рэферэндум**. Па сутнасці, гэта права народа патрабаваць на сваё зацвярджэнне законы ці міжнародныя пагадненні.

Узброены нейтралітэт

Швейцарыі ўдалося захаваць нейтралітэт падчас Другой сусветнай вайны. Гэта было дасягнута цаной максімальнай мабілізацыі: на піку Швейцарыя паставіла пад ружжо аж 850 тысяч чалавек са свайго на той момант 4-мільённага насельніцтва і бязлітасна збівала як нямецкія, так і амерыканскія самалёты. Але, каб захаваць нейтралітэт, Швейцарыі давялося пайсці на эканамічныя саступкі Рэйху. Акрамя таго, была і доля ўдачы: Гітлер адкладаў далучэнне Швейцарыі на пасля, напачатку знаходзіліся больш неадкладныя задачы, а пасля ўжо не было свабодных рэсурсаў, каб адолець 850-тысячную армію, усе сілы былі занятыя на франтах.

На якіх умовах ладзіцца такі рэферэндум? Для яго правядзення неабходна сабраць 50 тысяч подпісаў на працягу 100 дзён з моманту публікацыі закона або дамовы. Другі варыянт — калі гэтага запатрабуюць 8 кантонаў.

Самы свежы прыклад — лёс Пагаднення аб свабодным гандлі з Інданезіяй, вырашаны падчас агульнанацыянальнага галасавання 7 сакавіка 2021 года. Гэта пагадненне было ўзгоднена парламентам у снежні 2019 года. На працягу 100 дзён яго праціўнікі ініцыявалі рэферэндум, сабраўшы ў выніку амаль 62 тысячы подпісаў (каля 500 з іх былі прызнаныя несапраўднымі). Што не так з гэтым пагадненнем? На думку ініцыятараў рэферэндуму, павелічэнне аб'ёмаў імпарту пальмавага алею з Інданезіі ў Швейцарыю паставіць пад пагрозу швейцарскую вытворчасць сланечнікавага і рапсавага алею. Акрамя гэтага — заклапочанасць у сувязі з парушэннем правоў чалавека ў Інданезіі, знішчэннем трапічных лясоў і гэтак далей.

Прыхільнікі пагаднення — швейцарскі бізнэс і ўрад — ►

► рэкамендавалі яго ўхваліць, матывуючы неабходнасцю захавання і ўмацавання Швейцарыяй сваіх замежнаканамічных пераваг. Да таго ж у дамове былі спецыяльныя артыкулы, што мусілі рэгуляваць выкананне экалагічных і сацыяльных стандартаў. І гэтыя аргументы знайшлі падтрымку народа: на карысць пагаднення прагаласавалі 52 працэнты выбаршчыкаў. Дарэчы, менавіта на такім рэферэндуме ў свой час было вырашана пытанне аб удзеле Швейцарыі ў Шэнгенскай дамове.

Уся ўлада мясцовым саветам

Гістарычна практычнае прымяненне прамой дэмакратыі ў Швейцарыі пачалося на мясцовым узроўні. Напрыклад, правы на галасаванне па канстытуцыйных зменах і новых законах спачатку атрымалі жыхары кантона Цюрых у 1869 годзе. Потым гэтая новая практыка пачала распаўсюджвацца на іншыя кантоны, а ў 1874 і 1891 гадах грамадзяне Швейцарыі прагаласавалі за ўвядзенне факультатывага рэферэндуму і народнай заканадаўчай ініцыятывы на федэральным узроўні.

Колькасць подпісаў для склікання рэферэндуму ў кантонах залежыць ад колькасці насельніцтва, але складае не больш за два працэнты (у Беларусі для мясцовага рэферэндуму трэба сабраць 10 % подпісаў ад агульнай колькасці жыхароў, але ў рэальнасці такое права яшчэ нікому не ўдалося ажыццявіць).

Сход на лузе

З'ява, падобная да рэферэндуму, існавала ў швейцарскай дзяржаве з часоў яе заснавання. У «першапачатковых» кантонах

Швейцарскі горад Глярус з'яўляецца пабрацімам нашага Кобрына. Менавіта ў Глярусе знаходзіцца адзіны пункт рэкрутавання Папскай швейцарскай гвардыі, якая ўжо пяць стагоддзяў абараняе Ватыкан. Нават у «палявой», сіняй форме гвардзейцы глядзяцца экзатычна. Уніформа была створаная ў пачатку XX стагоддзя на аснове малюнкаў часоў Адраджэння і з таго часу не мянялася. Як і ўзбраенне — алебарды і шпагі. У месяц швейцарскі гвардзеец атрымлівае 1360 еўра чыстымі плюс бясплатнае жылло і харчаванне. У гвардыю бяруць нежанатых мужчын росту ад 174 см і ўзросту ад 19 да 30 гадоў.

(Швіц, Уры, Унтэрвальдэне) пытанні дзяржаўнай значнасці вырашаліся народным сходам на лузе — раз на год, звычайна ўвесну. Самы даўні сход, запіс пра які захаваны ў летапісах, адбыўся ў 1294 годзе ў кантоне Швіц. На сходы збіралася ўсё мужчынскае насельніцтва, старэйшае за 14 гадоў. Яны вырашалі ўсе найважнейшыя пытанні, а таксама абіралі

службовых асоб. Удзельнікі сходу галасавалі ўзняццем рук.

Цікава, што ў некалькіх кантонах (Глярус, Апенцэль-Інэрадэн) амаль нічога не змянілася з тых сівых часоў. Так, штогод у першую нядзелю мая ў цэнтры Гляруса склікаецца так званае Ландсгэмайндэ — збор усіх грамадзян на плошчы з мэтай вырашэння найважнейшых пытанняў шляхам узяцця

рук. Напрыклад, падчас сходу ў 2019 годзе вырашаліся такія разнастайныя пытанні, як абранне члена вышэйшага кантанальнага суда, узровень падатковай стаўкі, часы працы крамаў у выходныя і святочныя дні і зніжэнне падатку на прыбытак для прадпрыемстваў кантона з 8 да 4,5 працэнта.

Падлік галасоў ажыццяўляецца «на вока», грамадзяне давяраюць старшыні (кіраўнік урада кантона).

Дарэчы, выбарчае заканадаўства заўсёды знаходзілася ў падпарадкаванні кантонаў,

Ці могуць жанчыны выбіраць?

Цікавая гісторыя адбылася 30 красавіка 1989 года ў кантоне Апенцэль-Аўсерадэн, у якім народны сход існаваў да 1997 года. Тады на сходзе грамадзян разглядалася пытанне надання жанчынам выбарчых правоў. Памочнікам, якія займаліся падлікам галасоў, не ўдалося вызначыць, якое ж рашэнне было ўсё-такі прынята грамадзянамі, а таму ў выніку менавіта старшыня ўрада ўзяў на сябе адказнасць і выказаўся на карысць увядзення ў кантоне выбарчага права для жанчын.

Трэба дадаць, што на федэральным узроўні ў Швейцарыі жанчыны атрымалі права голасу толькі ў 1971 годзе па выніках нацыянальнага рэферэндуму (першая спроба адбылася ў 1959 годзе і была няўдалай). У кантоне Апенцэль-Аўсерадэн гэтае пытанне паўставала на сходзе ажно тры разы (у 1972, 1976 і 1984 гадах), і кожны раз грамадзяне ўпарта выказваліся супраць выбарчага права для жанчын на ўзроўні кантона. Чарговы адмоўны вотум пагражаў сур'ёзнымі праблемамі ў адносінах з Бернам.

Канчаткова жанчыны атрымалі выбарчае права на ўсіх узроўнях ва ўсіх кантонах толькі ў 1990 годзе.

таму менавіта мясцовыя ўлады самі вызначалі тых, каго варта пазбавіць права голасу. У некаторых кантонах у спіс пазбаўленых траплялі дэбашыры, п'яніцы і людзі, якія не плацілі па рахунках у піцейных установах, наёмныя салдаты, жабракі і валацугі, а таксама асобы, якія фальсіфікавалі выбары.

Асобаў, якіх лавілі на фальсіфікацыі выбараў, у Швейцарыі пазбаўлялі права голасу

І ўсё ж выбарчае махлярства, падтасоўкі і ўкіды здараюцца і ў Швейцарыі. Гучны выпадак фальсіфікацыі адбыўся ў пачатку 2020 года падчас мясцовых выбараў у кантоне Тургаў. Там партыйныя спісы, пададзеныя на карысць адной партыі, былі заменены на карысць іншай. Але такія выпадкі выключэнне, бо кожны выяўлены факт старанна расследуецца і караецца.

Народ супраць халявы

З боку закона нішто не замінае швейцарцам зладзіць рэферэндум пра салодкае жыццё і, узгадніўшы

Галасаванне па пошце

Больш за 90 працэнтаў швейцарскіх выбаршчыкаў цяпер галасуе па пошце. Такая магчымасць з'явілася пры канцы 1970-х гадоў з мэтай павелічэння яўкі.

Каб людзі маглі арыентавацца ў пытаннях, якія выносяцца на рэферэндум, урад выдае спецыяльныя памяткі да кожнага федэральнага галасавання. У гэтай брашуры на трох дзяржаўных мовах утрымліваюцца тлумачэнні, аргументы «за» і «супраць» і рэкамендацыі, каб любы выбаршчык мог зразумець ініцыятыву або пытанне, па якім будзе галасаваць, нават калі дагэтуль нічога па тэме не чуў.

яго, патрабаваць грошы з неба ад дзяржавы. На шчасце, вялікая грамадзянская адказнасць адхіляе адкрытыя спробы халявы. Аб гэтым кажуць дзіўныя факты нязгоды народа з прапановамі, з якімі, здаецца, нельга не пагадзіцца. Напрыклад, адказныя швейцарцы катэгарычна адхілілі законапраекты аб зніжэнні ўзросту выхаду на пенсію (1978 год), мерах пазніжэнні рознічных цэнаў на медыкаменты (2001), ▶

Мюслі — вынаходства швейцарцаў.

Вулічны рынак
у Берне.

► устанаўленні мінімальнага аплачанага адпачынку ў шэсць тыдняў (2012) і заканадаўчую ініцыятыву аб павелічэнні тэрміну аплачанага адпачынку (1985).

Найбольш яскравы прыклад грамадзянскага супрацьдзеяння хацяве адбыўся ў 2016 годзе, калі швейцарцы пераважнай большасцю (78% супраць) адмовіліся ад увядзення безумоўнага базавага даходу — кожнаму грамадзяніну прапаноўвалася каля 2,5 тысячы долараў ЗША штомесячных выплат, а дзецям — чвэрць гэтых грошай.

Хто зразумеў жыццё, той болей не спяшаецца

Пагроза рэферэндуму прымушае палітычных сілы шукаць кампраміс. Але ў выніку прыняцце неабходных рашэнняў

можа зацягнуцца, а часам і наогул блакуецца на дзесяцігоддзі, паколькі бакі не могуць дамовіцца. Гэта можа тычыцца як неабходнага змянення састарэлых нормаў, так і, напрыклад, будаўніцтва важнага аб'екта — дарогі, тунэля ці моста.

Швейцарцы трымаюцца амаль амар-хаямаўскага падыходу: хто зразумеў жыццё, той больш не спяшаецца. Не з першай, дык з другой, трэцяй ці чацвёртай спробы, як у выпадку з выбарчымі правамі для жанчын, але прымальнае для большасці рашэнне будзе знойдзена.

Швейцарскія ўрокі для нешвейцарцаў

Каб выдатна скарыстацца швейцарскім досведам прамай дэмакратыі, трэба быць Швейцарыяй: мець адпаведную

палітычную сістэму, гісторыю, традыцыі і культуру. Тым не меней і без усяго пералічанага можна зрабіць карысныя высновы.

Першая выснова: дыктат палітычнай волі знізу ўверх, а не наадварот спрыяе поспеху краіны. Швейцарыя багатая і мірная.

Па-другое: не трэба ніякага парогу яўкі для прызнання вынікаў галасавання сапраўднымі. Няўдзел у галасаванні — гэта ж таксама грамадзянская пазіцыя.

І апошняе: каб грамадзяне адчувалі сябе грамадзянамі, удзельнічаць у палітыцы павінна быць проста. Любы чалавек павінен мець права назіраць за падлікам галасоў, любая група людзей павінна мець лёгкую магчымасць вынесці пытанне на рэферэндум. ♦

«Беларускія» мясціны Швейцарыі

каля Фрыбура знаходзілася магіла Марыі Магдалены Радзівіл. Яна жыла ў Швейцарыі з 1932 года да сваёй смерці ў 1945-м. Месца яе пахавання адзначана памятнай шыльдай, вырабленай беларускім скульптарам Максімам Петрулём. Прах жа гэтай славунай мецэнаткі цяпер

у Мінску, пры касцёле Святога Роха на Залатой Горцы.

Вітражы Шагала ў Цюрыху

Адна з цэнтральных славунасцяў Цюрыха — былая манастырская царква Фраўмюнстэр — набыла ▶

Помнік Касцюшку ў горадзе Залатурн

У Залатурне Тадэвуш Касцюшка правёў свае апошнія гады. У кастрычніку 2017 года там з'явіўся помнік гэтаму герою многіх народаў, усталяваны дзякуючы намаганням кіраўніка Беларускага аб'яднання ў Швейцарыі Алеся Сапегі.

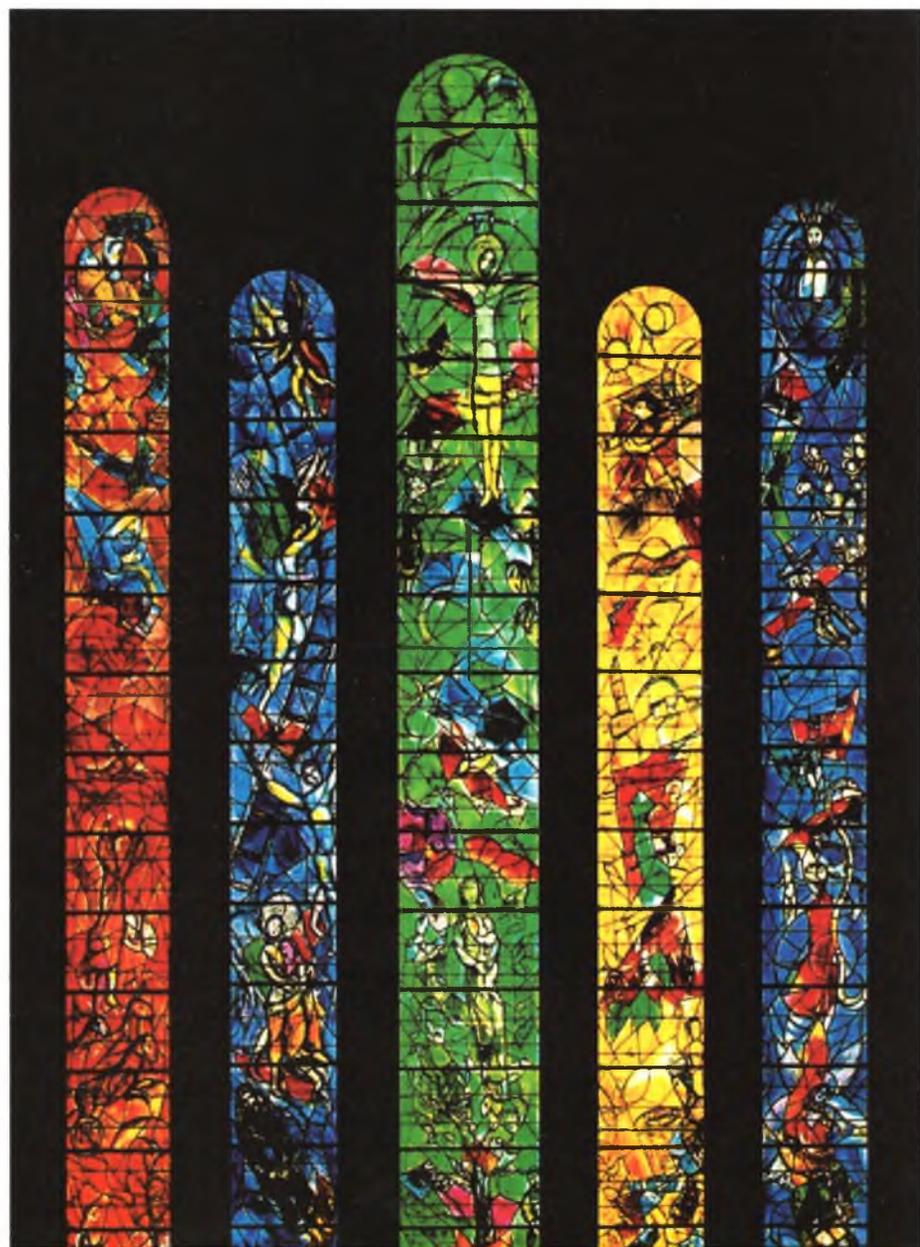
Ёсць у Залатурне і музей Касцюшкі — у доме, дзе ён жыў.

Магдалена Радзівіл у Фрыбуры

Да 2017 года на старых могілках ля царквы ў мястэчку Бургіён

Гэтая прыгожая шыльда ўжо павешаная ў Бургіёне і чакае ўрачыстага адкрыцця.

WIKIMEDIA COMMONS

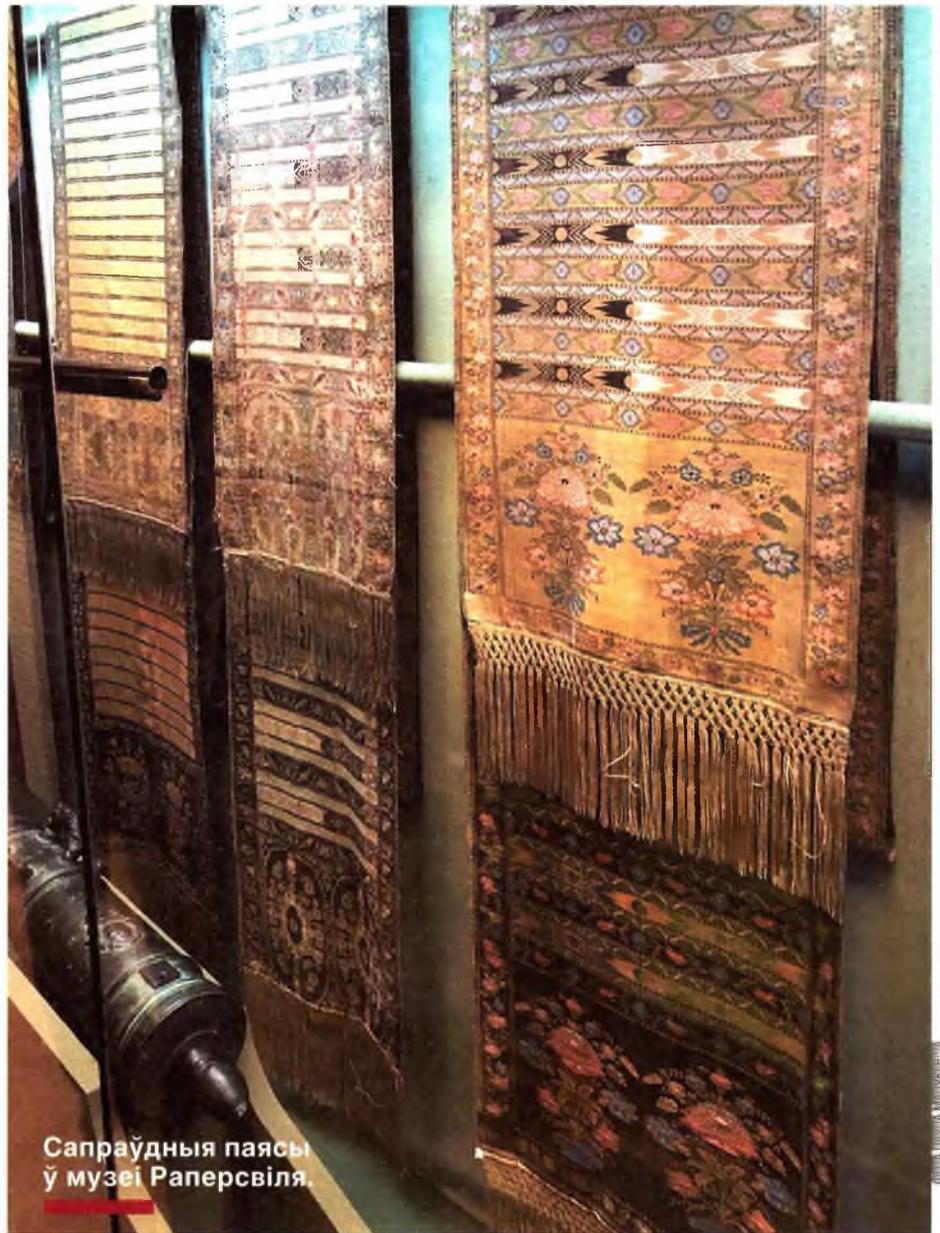
► сусветную вядомасць, калі ў ёй у 1970 годзе з'явіліся пяць вітражных вокнаў работы Марка Шагала. Ён працаваў над імі два гады.

Творы Геніна ў Базелі

Мастак з Магілёўшчыны Роберт Генін меў свой дом у Асконе, сябраваў з буйным базельскім мецэнатам Карлам ім Оберштэгам, які сабраў знакамітую калекцыю мастацкіх твораў. У 2002 годзе збор Оберштэга быў перададзены на захоўванне ў Базельскі мастацкі музей, у тым ліку і найбуйнейшая калекцыя твораў Роберта Геніна, якая ўключае не толькі жывапіс, але і лісты майстра.

Слуцкія паясы ў Раперсвілі

У зборы Польскага музея ў сярэднявечным замку ў мястэчку Раперсвіль на Цюрыхскім возеры змяшчаюцца тысячы мастацкіх твораў, кніг і дакументаў, якія складаюць спадчыну польскай эміграцыі ў Швейцарыю. Тут можна знайсці і беларускія рэчы. Напрыклад, гербы гарадоў ВКЛ. Але галоўны скарб, які захоўваецца там, — знакамітыя слуцкія паясы. Замак Раперсвіль вядомы і тым, што да 1927 года ў яго вежы захоўвалася урна з забальзамаваным сэрцам Тадэвуша Касцюшкі.

Сапраўдныя паясы ў музеі Раперсвіля.

ФОТО: ТИМОТКА МАЛЮКОВІЧА

Вуліца імя Ганны Тумаркінай

Адна з прылеглых да старога корпуса Бернскага ўніверсітэта вуліц носіць назву *Tumarkinweg* — у гонар ураджэнкі Беларусі Ганны Тумаркінай, першай у Еўропе жанчыны — прафесара філасофіі. Яна жыла ў Швейцарыі з 1892 года. У памяць пра філосафа ва ўніверсітэце арганізавана навуковая праграма ANNA. У холе старога корпуса Бернскага ўніверсітэта Ганне Тумаркінай прысвечаны вялікі інфармацыйны стэнд.

ФОТО: ДАВІД МАНІКЕВІЧ

Кветкі на вуліцу Ганны Тумаркінай прынеслі мясцовыя беларусы.

Rösti ды Emmental

Rösti, рошці — гэтая швейцарская страву лёгка можа стаць штотыднёвай на вашым сталі.

Націраем бульбу, але не на дробную, а на буйную тарку. І смажым. Можна дранікамі, можна вялікім пляцкам.

Есці гэта можна і проста так, са смятанай і чаем, як дранікі, і з грыбамі ці мясам.

Учарашнюю *rösti* крута разаграваць з яечняй на сняданак. А ў спалучэнні з чырвонай ікрой — гэта эфектная святочная страву.

Увогуле, у аснове традыцыйнай швейцарскай кухні — бульба і малочныя прадукты, зусім як у беларусаў. Прычым, як і мы, швейцарцы ўжывалі мінімум спецыя. Але калі беларусы елі белыя сыры і тварагі, то швейцарцы — жоўтыя сыры, найперш класічныя «швейцарскія сыры» *Emmental* (эменталь) і *Gruyere* (груер). І той, і той

вырабляюцца з каровінага малака.

Швейцарскі сыр

Якасць швейцарскага сыру эменталь знаўца лёгка вызначыць па структуры дзірак і тэкстуры.

Дзіркі павінны быць вялікія і гладкія, а сыр на зрэзе зусім не павінен зярніцца, а мае роўна блішчэць.

Самы смачны эменталь — ад мая да кастрычніка, а аптымальны перыяд яго вытрымкі — тры месяцы.

Дарэчы, добры швейцарскі сыр вельмі смачны з вінаградом.

Правільны эменталь, у адрозненне ад правільнага пармезану, адносна мяккі.

Швейцарскі сыр вырабляецца гіганцкімі — па 90 кг, мужык не падніме — галоўкамі. Так склалася гістарычна:

у XIX стагоддзі мыта* за вываз гэтага сыру плацілі не па вазе, а па колькасці галовак.

Прагматычныя швейцарскія сяляне цудоўна прыстасаваліся да такой заканадаўчай нормы.

Пэўны час някепскае падабенства швейцарскага сыру выраблялі ў Бярозе пад брэндам «Радзівіл», але, здаецца, цяпер ён канчаткова знік з паліцы.

Загадка дзірак у сыры

Загадку дзірак у сыры, дарэчы, разгадалі зусім нядаўна, усяго пяць гадоў таму. Навукоўцы раскусілі, што дзіркі ўтвараюцца ў выніку траплення ў малако падчас даення кароў мікраскапічных часцінак сена. У працэсе ферментацыі сыру па такой тэхналогіі, па якой робіцца эменталь, гэтыя часцінкі выдзяляюць некаторую колькасць газу. У гэтых месцах і робяцца дзіркі. Кур'ёзнае, здавалася б, адкрыццё мецьме і немалое эканамічнае значэнне. Зараз вытворцы змогуць рэгуляваць колькасць дзірак у сыры на кожны густ.

Купіце сапраўдны эменталь, угледзьцеся ў яго ў разрэзе і памацайце пальцам, нібы спрабуючы прадупшыць. Так мусіць выглядаць добры, якасны жоўты сыр гэтага тыпу. Ён не павінен крышыцца і не павінен прагінацца пад пальцам.

* Бел. мыта (яно), мыт (ён) = рус. таможенная пошлина. Ад слова «мыта» і пайшло беларускае слова «мытня» — месца, дзе спаганяюць мыта.